

A lánynevelést támogató Erkölcsnemesítő beszélyek Sztankó-Csapliczky Lilla Iduna-fordítása

KOZMA KATALIN

Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

Sztankó-Csapliczky Lilla 1861-ben jelentette meg Jakob Glatz egy, még 1803-ban kiadott könyvéből készített fordítását. Glatz közel hét évet töltött Salzmann filantropinumában, novelláskötetének szellemiségét nagyban meghatározták ezek az évek. Könyve azon morális-erkölcsi nevelést támogató művek közé tartozik, amelyek a lányoknak a társadalmilag elfogadott, klasszikus női szerepekre történő felkészítést volt hivatott előmozdítani. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, vajon a 19. század elején megírt történetek mennyire maradtak időszerűek fél évszázaddal később.

BEVEZETÉS

Jakob Glatzot azon szerzők között tartja számon az irodalomtörténet, akik a felvilágosodás korában célirányosan a lányok számára szóló – jellemző módon a morális nevelésüket segítő – könyveket írtak. Glatz a munkáit német nyelven jelentette meg, gyermek- és ifjúsági könyvei közül a negyvenes években néhányat lefordítottak magyar nyelvre. Csupán egy könyvét tartjuk számon úgy, hogy abból két különböző magyar nyelvű fordítás is készült. A *Moralische Erzählungen für Mädchen* (Glatz, 1816a és 1816b) egy eredetileg kétrészes, részenként kétkötetes mű, melynek fordítását Szinnyi – és őt követően mások is – Szívós Mihály, illetve Sztankó-Csapliczky Lilla nevéhez kötötték (Németh, 2010).

Az eredeti mű és a két fordítás összehasonlítása során azonban kitűnik, hogy a fordítások nem a nevezett elbeszélés-gyűjteményből készültek. Sztankó-Csapliczky Lilla Jakob Glatz egy másik, egyébként szintén kétkötetes könyvéből, az *Idunából* származó elbeszélések közül „magyarosított” néhányat. Szívós Mihály munkája szintén egy másik Glatz-műhöz, a *Vater Traumannhoz* (Glatz, 1803b) köthető. Jelen tanulmány keretein belül csupán Csapliczky Lilla fordításával foglalkozunk, és arra a kérdésre keressük a választ, vajon mi inspirálhatta őt arra, hogy Jakob Glatz szóban forgó könyvéből részeket lefordítson. Megvizsgáljuk továbbá azt is, hogy a fordítás mennyire volt időszerű mintegy fél

évszázaddal az eredeti mű megírása után.

JAKOB GLATZ ÉLETE

Jakob Glatz (Poprád, 1776 – Pozsony, 1831) felvidéki származású evangélikus lelkész, egyházi tanácsos, kora gyermekirodalmának egyik legolvasottabb szerzője volt. Művei a szórakoztatás mellett az ifjú olvasóinak morális-erkölcsi nevelését szolgálták. A felvilágosodás korában ezek az erkölcsi nevelést segítő könyvek tették ki a gyermek- és ifjúsági olvasmányok legnagyobb hányadát, megelőzve a vallási nevelést támogató, illetve a tudományos ismereteket közlő irodalmat. Közép- és felsőfokú tanulmányait Glatz a késmárki gimnáziumban, illetve a pozsonyi evangélikus líceumban folytatta. 1796-tól a jénai egyetemen tanult, majd 1797-től hat éven keresztül Christian Gotthilf Salzmann schneppfenthali intézetének volt a munkatársa. 1804-től a bécsi evangélikus iskolában előbb tanítóként alkalmazták, később az ottani evangélikus gyülekezetben lelkészként is szolgált, 1806-ban egyházkerületi tanácsossá választották. Jakob Glatz tevékenyen részt vett a bécsi evangélikus teológiai intézet újraszervezésében. 1824-től családjával Pozsonyban lakott, ahol is néhány év betegeskedés után elhunyt.

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS KÉRDÉSE A 19. SZÁZAD ELEJI KIADVÁNYOKBAN

A 18. század végén Németországban kibontakozó filantropizmus eszménye az olyan erényes polgár nevelése volt, aki neveltetésének köszönhetően képes volt hivatásában a helytállásra. Szándékukat megvalósítandó a filantropisták az ember teljes kiművelését tették meg feladatukul, melynek része volt a praktikus ismeretek megtanítása, a modern nyelvek tanulása és a testi nevelés is. Bízta abban, hogy a tanulók képesek az intézményes nevelés keretein belül a társadalom számára is hasznos erények elsajátítására (*Virág, 2014*).

A lányok képzését illetően a függetlenségre történő nevelés ekkor még nem került szóba. A nő, társadalmi helyzeténél fogva, bele volt kényszerítve a férfitől – legyen az az apja vagy a férje – való függő helyzetbe, aki a kenyérkereső, családfenntartó volt, míg számára a családi életterben való mozgás maradt csak meg. A filantropisták a lányok képzését illetően - a tradicionális társadalmi szerepének megfelelően - a háziasszony-szerepre való felkészítést tartották elsődleges célnak (*Pukánszky, 2006*). Azon tulajdonságokat, melyek a családi élettel összeegyeztethetetlenek voltak, figyelemmel kísérték, és befolyásolni igyekeztek (*Hopfner, 1990*). A céljuk az volt, hogy a lányok képzésük során olyan szociális kompetenciákra tegyenek szert, amelyek a későbbiekben a feleség-, anya- és háziasszony-szerepre való megfelelést lehetővé teszik a számukra.

A nőideál formálásához jelentősen hozzájárultak a lányoknak és a nőknek szóló olvasmányok, például a női lapok, az ismeretterjesztő művek, illetve a kifejezetten számukra készült regények (*Kéri, 2014*), melyek a korabeli nyom-

datermékek egyre nagyobb hányadát tették ki. A női olvasók számára készült kiadványokban törekedtek arra, hogy a szórakoztatáson túl olyan ismeretanyaggal lássák el az olvasókat, amely megfelelt a nők társadalmi szerepével kapcsolatos korabeli elvárásokkal (Papp, 2010). A 18–19. században a könyveknek a nevelésben játszott szerepét sokan a család és az iskola hatásánál is többre tartották (Kéri, 2014). A filantropista gyakorlati neveléssel Németországban megismerkedett Jakob Glatz a lányoknak szóló könyveiben ifjú olvasói számára olyan tükröt igyekezett tartani, amelyben könnyedén felismerhetővé voltak téve azok a jellembeli hibák, illetve hiányosságok, melyek a társasági életben, illetve majdan a családi körben a leányok hátrányára lehettek. Az *Idunába* is, mely a 8 és 16 év közötti korosztály számára íródott, a szerző által legjellemzőbbnek ítélt, követendő vagy éppen elvetendő női tulajdonságokra reflektáló elbeszélések kerültek. Seibert (2010) ugyan nem sorolja az *Idunát* azon Glatz-kötetek közé, amelyek a filantropizmus szellemiségét hordozzák magukon, de a könyvbéli karakterek megnyilvánulásai összhangban állnak eme szellemi áramlattal.

A Glatz-kötetben szereplő novellák tehát a társadalmilag elfogadott, klasszikus női szerepekre készítették elő az olvasót azon nem kívánatos szokások, tulajdonságok elrettentő példával illusztrált megadásával, mely negatív vonások a lányok egész életére kihatással lehettek. A történetek lényegi tanulsága szerint, ha egy lánynak olyan rossz természete vagy szokása van, amely miatt ellehetetlenül a közösség által való elfogadása, akkor a társasági életből kirekesztődik, melynek folyományaként férjhez sem tud menni, és jövője bizonytalan lesz. A szerző a könyvével arra ösztönözte fiatal olvasóit, hogy időben vetkőzzék le rossz szokásaikat, még akkor is, ha ez nehéz feladat a számukra. Hogy mennyire nem egyszerű ezt megvalósítani, alátámasztja az, hogy a történetek főszereplői is a legtöbb esetben csak hosszas küzdelem árán tudták jóra fordítani rossz természetüket. Ha viszont sikerült felülkerekedniük, túllépni önmagukon, pontosabban hibáikon, akkor boldog felnőtt élet várt rájuk.

SZTANKÓ-CSAPLICZKY LILLA NŐNEVELÉSI PROGRAMJA

A *Vasárnapi Újság* hasábjain 1857. augusztusában bemutattak két pesti nőnevelő intézetet. Az egyik ezek közül a Janisch Hermin-féle nőnevelde volt, amely akkor már hetedik éve működött a Lipótvárosi Tükör utcában, a másik intézmény Lipótváros Nádor utcájában újonnan nyílt, egész pontosan új vezetővel működő nőnevelő intézet volt. A lapban közölt cikkből megtudható, hogy „f. év oct. 1-től kezdve, a m. kormány által kiadott legújabb rendelet következtében — a róm. kath. nővendékek a protestáns nőnevelő intézetekből kizáratnak” (Egy pár nőnevelde Pesten, 1857. 334. o.), így a Janisch-féle nőnevelő intézet a továbbiakban protestáns irányú lesz.

A *Budapesti Hírlap* ugyanebben a hónapban megjelentetett rövid tudósításában olvasható, hogy a Csapliczky Lilla vezette intézmény is a protestáns lányok

képzőhelyének számít:

textit, „A múlt napokban mentek végbe az itteni ágostai evang. leány-növeldekben a nyilvános próbatételek. Eddigelő két ily intézettel bírunk, az egyik t. i. Janisché, a másik Seltenreich asszonyságé. Mindkettő megfelelt a méltányos várakozásoknak. Csapliczky Lilla assz. felsőbb engedéllyel megnyitandó evang. leánynevelőintézete a harmadik lesz e nemben, mi egyelőre a mostani igények szerint elég. Ezen intézetek Lang és Török esperes urak felügyelete alatt fognak állani.” (*Napihírek és események*, 1857. 1-2. o.)

A cikkben szereplő Sztankó-Csapliczky Lilla 1857-ben vette át egy francia nevelőnőtől a Lipótvárosban található Nádor utcai nőnevelde irányítását, melyet 1864-ig vezetett. Intézetének programját a *Nővilág* 1858. évi 45. és 46. számában közölte (*Sztankó-Csapliczky*, 1858). Ebből tudjuk, hogy leányneveldejét a 8 és 17 év közötti leányok számára ajánlotta 3+1 éves rendszerben, méghozzá úgy, hogy a növendékek az első három év során általános műveltségi tárgyakat tanulnak, majd egy évet a gazdasszonykodáshoz szükséges tudnivalók elsajátításával töltenek. Az utóbbi rész anyagát a házi oktatás tárgyaiként említette, melyek körébe egyrészt a leendő háziasszonyi teendőkre felkészítő tantárgyakat tartoznak, másrészt magába foglalja a sportot (testnevelés, úszás) és a művészeti tárgyakat (rajzolás, zongorázás stb.). Csapliczky véleménye szerint a leányoknak a tudományokat illetően elég annyi ismeretet megszerezniük, amely a háztartás vezetéséhez és a családi szférában elengedhetetlen. A hasznosítható tudás megszerzése mellett intézetében hangsúlyt fektettek az erkölcsi nevelésre is. Fontosnak tartotta a tanulók kiművelését érzelmi téren is: célja, hogy tanulói vidámak, jó kedélyűek és szerények legyenek. Nevelőintézetében, mint írta, törekedtek arra, hogy a leányoknak bizonyos korlátok között meglehetősen nagy szabadságot engedjenek: a józan elv, az okos szigor és a szeretet szabja meg a nevelési keretet (*Sztankó-Csapliczky*, 1858).

Csapliczky nevelési elveire ösztönzően hatott Teleki Blanka pedagógiája, a 48-as eszmekör és a filantropista szellemiség (*Orosz*, 1962), – utóbbit igazolja, hogy intézetében gondot fordítottak a testi nevelésre, a modern nyelvek tanulására és a praktikus ismeretek elsajátítására. Az intézet belső működéséről források sajnos nem állnak a rendelkezésünkre.

Az *Erkölcsmesítő beszélek* alcíme („növendék leánykák számára”) és a fordító titulusa („nő nevelde tulajdonosnő”) jelzi, hogy a könyv – a morális nevelésen túl – az intézet reklámozását is szolgálta. De a könyv lefordítása jelenti azt is, hogy az intézet vezetője azt az erkölcsi tartalmat, melyet a Glatz-novellák közvetítettek, elfogadta, és a nőneveldei növendékek számára mintegy vezérfonalul kínálta fel.

Az Erkölcsmesítő beszélek NŐIDEÁLJA

A 19. század második felében is sokakat foglalkoztatott az a kérdés, hogy mit olvassanak a nők és a lányok. Mivel világosan látták, hogy a könyv mennyire

alkalmas, mint nevelési eszköz, sorra születtek az ajánlások azt illetően, hogy milyen olvasmányok valók a lányok számára. Hiányként rótták fel, hogy számtalan nem megfelelő színvonalú könyv jelent meg a legkedveltebb műfajokban, így a regényeket, novellákat, verseket illetően (Szívós, 2000). Csapliczky Lilla vélhetően azért is készítette el a Glatz-könyvből a fordítását, hogy olyan kötetet nyújthasson át növendékeinek, mely az intézete szellemiségével összhangban álló morális értékeket érdekes történetekbe ágyazva adja tovább.

Hogy a nők hármasszerepkörét illetően a 19. század elejétől a század közepéig terjedő időszakban sem történt lényegi változás, jól illusztrálja Csapliczky Lilla véleménye, melyet a *Nővilág* hasábjain megjelent cikkében olvashatunk: „A nő általános hivatása: Hogy családjának lelke, a házias boldogságnak megtestesítője legyen” (Sztankó-Csapliczky, 1858). Azok az erények, melyeket Glatz korában fontosnak tartottak, tehát fél évszázaddal később is megállták a helyüket.

Csapliczky Lilla nem vállalkozott a teljes *Iduna* lefordítására, mindösszesen hat novellát választott ki, amelyek a következő tulajdonságokkal kapcsolatosan mutatnak be egy-egy példázatos történetet: rendetlenség, fecsegés, szertelenség (szabadosság), csúfolódás, erényesség (állhatatosság és becsületesség), fölényesség. Amint látható, a hat történet egy kivételével valamely negatív jellemvonás bemutatásáról szól. A történetek szereplői mind életkorukat, mind pedig társadalmi státuszukat tekintve közel álltak a nőnevelde olvasóközönségéhez: 8-10, illetve 14-16 éves leányok életét követhetjük nyomon, esetenként éveken keresztül is. A férfi karakterek (apák, férjek, fivérek) foglalkozása kereskedő, földbirtokos, egy esetben vagyonos nemesember. A pesti belvárosi nőnevelde növendékei, akik nagy valószínűséggel a tehetősebb városi polgárság gyerekei közül kerültek ki, könnyen azonosulhattak a szereplőkkel, átélhették azok sorsát.

A történetekben részesei lehetünk a főszereplők vívódásainak – melynek oka a jellembeli hiányosságuk miatt bekövetkező valamely konfliktus –, és láthatjuk a mentális érsüket, azt a folyamatot, ahogyan saját maguk belátták a változtatás szükségességét, és próbálkozásukat, hogy jellemhibájukon javítsanak.

A Csapliczky-kötet első elbeszélésének (*A rendetlen Júlia*) főszereplője egy nőnevelőbe járó fiatal leány, aki rendetlensége miatt a nevelőnőjétől és szüleitől is rendszeresen büntetést kap. A büntetések hatására ugyan rövid ideig vigyáz a holmijaira, „*de fájdalom – ez nem tartott soká, csakhamar rendetlen kezde ismét lenni, öltözékére sem figyelt, holmijait ide s tova szét hagyogatta, s a rábízott teendőket nem végezte pontosan*” (Glatz, 1861. 7. o.). Júlia rendetlensége nem csupán egyetlen területen megnyilvánuló rossz tulajdonság, hanem – súlyosbítva a helyzetet – együtt járt a hanyagsággal, szétszórtsággal és figyelmetlenséggel. Mivel hanyagsága következtében az apjának anyagi kára származott, az apja a következő szavakkal szidta meg: „*Egy rendetlen nő nem érdemi, hogy az ember őt szeresse, és becsülje, a rendetlenség nem hagyható helyben, egy embernél sem, de legkevésbé nőnél*” (Glatz, 1861. 9. o.). Júliának, mivel rendetlen volt, nem volt esélye rá, hogy férjhez menjen, hogy mégis így történt, az csak azért lehetett, mert egy olyan emberhez ment hozzá, aki nem ismerte őt közelebbről. A

házasságuk nem volt szerencsés, mivel férjének, aki földbirtokos volt, „*az ő ügyei éppen egy pontos és rendtartó házi asszonyt igényeltek, de mert Júlia legkevésbé sem vala rendszerető, csakhamar minden házirend fel lőn forgatva, s ez Júlia férjének tetemes károkat okozott*” (Glatz, 1861. 11. o.). Az anyagi károkon túl a férj barátai is kerülni kezdték Júliáék otthonát. A feleségnek csupán azután sikerült megváltoznia, mikor a rendetlensége következtében már a házuk is leégett. Őszinte bünbánatát követően férjével kibékült, megváltozott, ezáltal elnyerte az emberek tiszteletét. Történetének tanulságával zárul elbeszélése, melyet ő maga mondott lányainak: „*Oh kedves gyermekeim, szokjátok meg minél korábban a rendet és pontosságot, mert a rendetleneket nem becsüli, nem szereti senki!*” (Glatz, 1861. 15. o.)

A történetben Campe gondolata köszön vissza, aki a rendet tartotta a nők legnagyobb dicsőségének (Campe, 1796). A rend, a rendszeretet az erények között is kitüntetett helyzetben van, mivel az élet minden területét meghatározza, és minden további erénynek az alapját képezi azáltal, hogy azokban is benne foglaltatik.

A második történet (*Etelka vagy A fecsegés szomorú következményei*) címszereplőjének az életét az keserítette meg, hogy a kellő mértéket nem tudta eltalálni a beszéd tekintetében. Kiskorában még szívesen hallgatták Etelkát az emberek, mert sokat ugyan, de okosan és szépen beszélt. Mivel a beszédére kis korában pozitív megerősítést kapott, később Etelka egyre többet, viszont egyre üresebben, semmitmondóbban beszélt, ami viszont a környezetének már nem tetszett, és kinevették őt az emberek. Felnőve – bár ekkor is még csak tizenkét-tizennégy éves volt – már egyértelműen kitűnt műveletlensége. A beszédessége fecsegéssé és pletykálkodássá nőtte ki magát, ami miatt az emberek bizalmatlanok lettek vele szemben. A novella egyértelműen leírja, hogy mi lett volna a kislány számára a járható út: „*Az egyetlen mód, mely által Etelka az elvesztett tiszteletet és bizalmat még vissza tudta volna nyerni, mondom az egyetlen mód az lehetett, ha rít hibájáról leszokik s fecsegésének határt szab. – Ez nem vala lehetetlenség, de csak jó indulatot, s maga feletti önuralkodást igényelt volna. Ez azonban fájdalom, nem tartozott Etelka tulajdonságai közé.*” (Glatz, 1861. 28. o.) Etelka ugyan megpróbálta rossz szokását levetkőzni, de mivel nem volt elég elszánt, nem járt sikerrel. Sorsa szerencsétlen fordulatot vett, mikor egy rablótámadás során – melyet fecsegésével közvetett módon ugyan, de végső soron ő inspirált – karján olyan szerencsétlen módon sebesült meg, hogy kezét le kellett vágni. Felgyógyulván beszédessége az ellentétes végletbe csapott át, túlságosan is zárkózott lett. Egy nő számára ez sem jó tulajdonság, apja figyelmeztette is erre, viszont most már a lány könnyebben meg tudott változni, így végül is egy beszédes, de nem fecsegő hölgy vált belőle. Férjhez nem ment, a szülők halála után az egyik bátyja vette magához, ahol is a testvére gyerekeinek a nevelésében vállalt részt. A tanulság az előző novellához hasonló: miután megváltozott, „*általános tiszteletben tartaték mindenki által.*” (Glatz, 1861. 36. o.)

A kötet harmadik története (*Ilona*) az ideális környezetben felnövő fiatal leány leírásával kezdődik: „*Ilona semmiben nem szenvedett hiányt; minden, mit*

kényelem adhat, környezte őt, mert szülei gazdagok voltak; ő bírt művelt ésszel, elég tanultság és ügyességgel, bírt a természet azon adományával, hogy sokat s mégis elég könnyedséggel beszélt, továbbá szép külsővel, de ami mindenek felett legtöbbet ér az emberben – jó szívvel is bírt.” (Glatz, 1861. 37. o.) Hogy a sok jó tulajdonsága ellenére mégis kerülték a társaságát, annak oka az volt, hogy *„nem volt eléggé előrelátó s szerény, ő sokszor oly szabadon beszélt bizonyos tárgyokról, hogy az még férfihoz sem, de annál kevésbé illet egy szerény fiatal hölgyhez.”* (Glatz, 1861. 38. o.) Sokszor volt tolakodó, ráadásul *„társalgásában nem tartá meg a kellő határt, s így aztán ismerőinél általánosan szemtelennek tartaték. – Lehet-é pedig már ennél lealázóbb s bántóbb elnevezés?”* (Glatz, 1861. 39. o.) Ilona jelleméből, mint az elbeszélő írója, illetve fordítója többször is hangsúlyozza, leginkább a szerénység és a gyöngédség hiányzott. Amint látszik, Ilona problémája már jóval összetettebb és súlyosabb, mint Júlia vagy Etelka jellemhibája, mert hiába volt belsőleg jó, de a külső modortalanság ellehetetlenítette a helyzetét. Ilona magatartásában, akit megviselt a kirekesztettség, megfigyelhetőek a depressziós emberre jellemző vonások: gyakran sírt, magányosnak érezte magát, halálvágya volt.

Ilona csak nehezen tett szert barátnőre. A barátnője, Irma szerint Ilona *„rosszabbnak látszik, mint amilyen”* (Glatz, 1861. 41. o.). A barátnő anyja, aki nem örült a barátságuknak, világosan és egyértelműen megmondja, milyennek kell lennie egy leánynak: *„magaviseletében s modorában is legyen óvatos és szerény. A szerénység és visszavonultság díszítik, az ellenkező pedig általános megvetés tárgyává teszi őt.”* (Glatz, 1861. 41. o.) Az anyától függetlenül hasonló véleményen volt a barátnő vőlegénye is: *„megnyer ő [Irma] minden embert szerény női- és magaviselete által, s csak igen kevesen mérközhetnek vele, de csupán is ezen tulajdonok emelik a nőt, s ajánlhatók minden hölgynek, bár mindenkik feladatául tűznék ki ezen tulajdonokat sajátjává tenni.”* (Glatz, 1861. 44. o.)

Ilonát, aki véletlenül fültanúja volt e mondatoknak, megérintették a vőlegény szavai, ráadásul később hasonló bátorítást kapott a barátnőjétől is. Miután a szüleivel másik városba költözött, sikerült viselkedésén változtatnia, így az új közösség befogadta, hamarosan férjhez is ment. Ilona a keserű tapasztalataiból leszűrve adta később lányainak a következő tanácsot, mely egyben történetének lezárása is: *„Legyetek erkölcsösek és szerények s mindenek felett fontos legyen előttemek jó hírnevetek, és soha ne lépjétek át a nőiség korlátait; semmi nem von le a nő becséből annyit, mint a szerénnytelenység, ahol ez uralkodik, ott az erény eltűnt.”* (Glatz, 1861. 47–48. o.) Ilona története arra is rávilágít, hogy a nőknek a férfiakétól eltérő viselkedési normát kell követniük.

A soron következő történet (*A csúfolódó*) egy 16 éves lányról szól, akinek – mivel korábban nem ügyelt rá – rossz lett a testtartása, ráadásul a beszédére sem figyelt, ennek következtében selypített is, és sem általános műveltsége nem volt, sem a háziasszonyi teendőkhöz – pl. a varráshoz és hímzéshez – szükséges ügyességgel nem rendelkezett, ráadásul a sütéshez-főzéshez sem értett. Jolán tehát semmilyen olyan adottsággal nem rendelkezett, amelyet a hasonló korú lányoktól elvártak. Ilyen sok hiányossága mellett sem volt kellő önismerete, saját

hibáival nem volt tisztában, ellenben nagy élvezettel kereste másokban a hibát, amelyet aztán gúny tárgyává tehetett. A gúnyolódás annyira beléivódott, hogy arcát is eltorzította. Jolán, ahogy a történetben szerepel, *„műveltsége igen köznapi, élcei untatók, és szíve csúfolódásra hajlandó.”* (Glatz, 1861. 51. o.) Ahogy Ilona történetében is láthattuk az ideális lányt a barátnő személyében, Jolán történetében is felbukkan a fiatalabb testvér, Minka, akinek a leendő férje becsülte *„művelt eszét s lelkét, de különösen megnyerék őt annak szentesége, erkölcsössége, s nemes jó szíve; azért is elhatározá kezét megkérni, melyet el is nyert, s a legboldogabb pár vált belőlük. Többi nővérei is idővel férjhez mentek, csak Jolánt nem merte senki nőül venni.”* (Glatz, 1861. 57. o.) Jolán, aki meg sem próbált viselkedésén változtatni, nem ment férjhez, így a nő családban betöltött klasszikus szerepeiben, úgy, mint feleség és anya, nem tudott érvényesülni. Egy hercegnő udvarhölgyének választotta, de a csúfolódása miatt távoznia kellett állásából, így dolgozó, kenyérkereső nőként is kudarcot vallott. Az egyik testvérénél talált otthonra, de mivel az évek teltevel természete egyre kiállhatatlanabb lett, az emberek kerülték a társaságát. Jolán halálát epeláz okozta, melyet a 18–19. században a keserűségbe való belebetegedésnek is tulajdonítottak.

A *Tellheim család vagy erény és szerencsétlenség* egy német kereskedőcsaládról szól. Tellheim becsületes kereskedő volt, aki a történetben nem részletezett okok miatt a feleségével és a lányával, Natáliával Oroszországba költözött, ahol egy herceg bosszúja miatt őt és Natáliát Szibériába száműzték. Mielőtt még elérték volna a büntetésük helyét, megszöktek, de szökés közben elkerültek egymástól. A továbbiakban Natália sorsát követhetjük nyomon, aki előbb egy vadász családjához került, majd onnan egy szibériai kerületi igazgató házába. Összesen öt évet töltött Szibériában, amikor is egy véletlen folytán találkozott az egyik börtönben fogva tartott apjával. Tellheimnak sikerült magát tisztáznia a vádak alól, és a lányával visszatért korábbi lakhelyükre, a Pétervár melletti kisvárosba, ahol a feleségét is viszontláthatta.

Ez az elbeszélés több szempontból is eltér az előzőektől: részint szokatlan helyszínválasztása miatt, részint pedig azért, mert nem a főszereplő lány, Natália jellembeli fejlődéséről szól. Glatz Tellheim családját a filantróp felfogás szerinti ideális családnak: becsületesek, jellemesek, szerények és szorgalmasok, olyanok, amilyenné a nőneveldei lányok leendő családjának lennie kellene.

Figyelemre méltó a történetben a szülők viselkedése. Mikor Tellheim közölte a feleségével a döntését, miszerint Oroszországba költöznek, az asszony gondolkodás nélkül beleegyezett, mondván: *„én neked adtam szívemet, általad boldog vagyok”,* illetve *„én mindenben megnyugszom, mit te téssz”* (Glatz, 1861. 59. o.). Ez tehát az az önfeladás, ami elvárható a 19. századi feleségektől.

Miután Tellheim értesül az ítéletről, miszerint Szibériába száműzik, a következőképp reagált: *„Kétségbeesve küzdött fájdalmával, s azon férfias kötelességgel: hogy a szerencsétlenségben sem szabad gyengének lennie”* (Glatz, 1861. 77. o.). Tellheim személyében azt a tisztességes és szorgos polgárt láthatjuk, amilyenné a filantropisták az ifjúságot formálni akarták. Ráadásul kiállta a rá szabott

megmérettetést, a nehéz időkben is megmaradt tartása és állhatatossága.

Az utolsó történet (*Margit*) címszereplője már kilencéves kislányként is lenézte a társadalmi státuszban alatta lévőket, így a család szolgálóit. Az anyja figyelmeztetésére ugyan próbált magatartásán változtatni, de a barátnői hatására újra rossz irányt vett viselkedése. Margit anyja súlyos beteg lett, a lányának halálos ágyán az alábbi tanácsot adta: „*Lányom, Isten veled! – légy jó, légy mindig szerény és erkölcsös – és szeresd az embereket*” (Glatz, 1861. 110. o.).

Margit az anyja halála után nevelőintézetbe került. Az apja, aki kereskedő volt, röviddel ezután anyagilag tönkre ment, és az utolsó hajójúta során eltűnt. A lány az őt ért sorozatos megpróbáltatások hatására megváltozott, „*szíve a sok túlélt szenvedések után oly nemes, oly mélyes érző lett, hogy általán elismertett, miszerint azon városban ő egyike a legkedvesebb hölgyeknek*” (Glatz, 1861. 115. o.). Margit tulajdonképpeni története – és kálváriája – ott kezdődött, ahol az előző Glatz-elbeszélések szereplőinek a sorsa beveződött. Egy másik városba került el egy olyan családhoz, ahol mostohán és lekezelően bántak vele. Az ott töltött évek alatt jelleme megszilárdult. Idővel otthagya a családot, hogy visszatérjen a szülővárosába. Vándorlása során néhány napra egy remete fogadta be, akitől útjának folytatásához vallásos megerősítést kapott. Amikor már annyira kimerült, hogy összeesett, az az egykori szolgáló vette magához, akit kiskorában állandóan kigúnyolt. Margit megtanulta az élettől kapott leckét: „*az ember valódi érdeme nem külsőségekben s rangban, de benső érdemekben s szívójságban rejlik*” (Glatz, 1861. 140. o.). Margit sorsát egy régi barátnője és annak férje egyengette tovább: a férjtől hozományt kapott, majd idővel hozzáment annak fivéréhez. Az esküvőn az örömét betetőzendő ráadásul apja is megjelent.

Amint láttuk, a Csapliczky Lilla által fordított novelláskötet darabjai az olvasói számára jól ismert közegekben – családi körben, társasági összejöveteleken vagy éppen nőneveldei órán – játszódnak, még ha a történet menete esetenként regényes fordulatot vesz is. Az egyes elbeszélések tanulságára többször és kiemelten felhívják a figyelmet, a fontosabb megállapításokat több szereplő is megismétli. A történetekből az olvasó számára nemcsak a negatív minta rajzolódik ki, hanem a követendő erényeket is megismerheti: az ideális nő erényes, szerény, ügyel a beszédére, alárendeli a saját akaratát a férjének, jól vezeti a háztartást, ügyes a különféle kézimunkákban – hasonlóan tehát ahhoz a nőideálhoz, melyet a filantropisták rajzoltak meg a 18–19. század fordulóján.

A NÁDOR UTCAI NŐNEVELDE KÉSŐBBI SORSA

Hogy a 19. század második felében mégiscsak megosztottak voltak a vélemények a megszerzendő női műveltség jellegével és mélységével kapcsolatban, jól jelzi az az 1866-ban megjelent cikk, mely a Nádor utcai nőnevelde növendékeinek hiányos tudományos ismereteit kritizálta: „*A nevelőintézeti nevelésnek két ága van –, egyik a kézi munkák tanulása, másik a különféle tanulmányok*” (B. Z., 1866. 401. o.). Régebben – így a cikkíró – elég volt a horgolás, hímzés, Biblia-ismeret,

hogy a nők gazdaasszonyi teendőiket maradéktalanul elláthassák. Az intézet vezetésében történt 1864-es váltás után a növendékek a kézimunka és egyéb gyakorlati ismeretek rováására tudásukat az eddigiéknél magasabb fokon tanított humán és reál tárgyak körében gazdagították.

Kétséges azonban, hogy az igazgatóváltást követően a tananyagot érintő újfajta szemlélet mennyire mozdította elő a nőnevelői nevelés hatékonyságát, hiszen az ott tanuló lányok életpályája az intézetben töltött évek után többé-kevésbé jól kiszámíthatóan alakul: várhatóan röviddel a nőnevelői képzés befejezése után, már 18-20 éves koruk körül férjhez mentek, és a következő évtizedekben a feladatuk szinte kizárólag a háztartás vezetése és a gyerekek nevelés között oszlik majd meg. Mivel a hagyományos feleség- és anyaszerepet illetően egyelőre változás nem történt, kérdéses, hogy ezek az új rendszerben tanuló lányok mennyire voltak képesek a gyakorlati háztartási ismeretek nélkül boldogulni. Egyet kell értenünk a cikk szerzőjével, aki saját maga is hiányként róta fel, hogy a bőséges elméleti tudás jóformán teljesen kiszorította a gyakorlati ismereteket (B. Z., 1866).

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány elején feltett kérdésünkre, miszerint Jakob Glatz 1803-ban megírt neveléstanácsadó jellegű elbeszélés-gyűjteménye a keletkezéséhez képest több mint fél évszázad elteltével alkalmas lehetett-e a leányok morális nevelésére, a válaszuk igen. Ahogy láthattuk, Csapliczky Lilla intézetét a filantropista nőnevelési elképzelésekkel összhangban vezette, gyakorlatorientált intézményében a növendékeket a hagyományos női szerepekre készítették fel. Jakob Glatz *Idunájának* szemelvényei szemléletesen mutatták meg a nőnevelői olvasók számára azokat a női karaktereket, melyektől tartózkodniuk kellett, vagy pedig saját maguk számára példaképpül megtenniük ajánlott volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

[B. Z.] (1866): Egy magán-nevelőintézet vizsgálja. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 9. 13. sz. 401–403.

Campe, J. H. (1796): *Väterlicher Rath für meine Tochter*. Ein Gegenstück zum Theophron. Der erwachsenern weiblichen Jugend gewidmet. 5. Aufgabe. Schul-buchhandlung, Braunschweig.

Egy pár nőnevelde Pesten (1857): *Vasárnapi Újság*, 4. 33. sz. 334–335.

Glatz, J. (1803a): *Iduna. Ein moralisches Unterhaltungsbuch für die weibliche Jugend*. 1–2. Bd. Wilmans, Frankfurt am Main.

Glatz, J. (1803b): *Vater Traumann. Ein Lesebuch zunächst für Bürgerschulen, auch bey dem Privat-Unterrichte brauchbar*. Erziehungsanstalt, Schnepfenthal.

[Glatz, Jakob] K. H. Gutman (1816a): *Moralische Erzählungen für jüngere Mädchen. 1–2. Bd.* Anton Doll, Wien.

[Glatz, J.] K. H. Gutman (1816b): *Moralische Erzählungen für ältere Mädchen. 1–2. Bd.* Anton Doll, Wien.

[Glatz, J.] Glaczk[!] Jakob (1861): *Erkölcsmemesítő beszédek. Növendék leánykák számára.* Glaczk Jakob után szabadon fordította Stankó-Csapliczky[!] Lilla. Ráth Mór, Pest.

Hopfner, J. (1990): *Mädchenerziehung und weibliche Bildung um 1800. Im Spiegel der populär-pädagogischen Schriften der Zeit.* Klinkhardt, Bad Heilbrunn/Obb.

Kéri Katalin (2014): „Nők csak mértékkel olvassanak...” Adalékok a hazai női olvasóközönség 18–19. századi formálódásának történetéhez. In: Csóka-Jaksa Helga, Schmelczler-Pohánka Éva és Szeberényi Gábor (szerk.): *Pedagógia – oktatás – könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére.* PTE Könyvtár és Tudásközpont, Pécs. 319–341.

Napihírek és események (1857): *Budapesti Hírlap*, 5. 175. sz. 1–2.

Németh, D. (2010): Jakob Glatz und Ungarn – eine Spurensuche. In: Adam, G., Schelander, R. (szerk.): *Jakob Glatz. Theologe – Pädagoge – Schriftsteller.* V&R unipress, Göttingen. 23–36.

Orosz Lajos (1962): *A magyar nőnevelés úttörői.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Papp Júlia (2014): „Ti vagytok a’ polgári Erény ’s Nemzetiség védangyali...”. Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában. In: Papp Júlia (szerk.): *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. 141–161.

Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei.* Gondolat, Budapest.

Seibert, E. (2010): Philantrophie im spätkatholischen Geiste. Jakob Glatz als Kinder- und Jugendbuchautor zwischen protestantischer Aufklärung und katholischer Romantik. In: Adam, G., Schelander, R. (szerk.): *Jakob Glatz. Theologe – Pädagoge – Schriftsteller.* V&R unipress, Göttingen. 81–92.

Szívós Andrea (2000): Adalékok a magyarországi nőnevelés és női művelődés történetéhez (1850–1888). In: Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ. Dolgozatok a neveléstörténet köréből.* Pécsi Tudományegyetem – Tanárképző Intézet, Pécs. 133–146.

Sztankó-Csapliczky Lilla (1858): Szerény nézetek a hazai nőnevelés körül. *Nővilág*, 2. 45. sz. 709–713.; 46. sz. 725–729.

Virág Irén (2014): A filantropizmus jelenléte a magyarországi nőnevelő intézetekben. In: Bárdos Jenő, Kis-Tóth Lajos és Racskó Réka (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2013. Változó életformák, régi és új tanulási környezetek.* EKF Líceum Kiadó, Eger. 299–310.